SZATMÁRI JUDIT

Ifjabb Pathai János szuperintendens életútja

A XVIII. SZÁZAD a Dunamelléki Református Egyházkerület történetének kevésbé ismert korszaka, jóllehet ebben az időszakban vált (többé-kevésbé) véglegessé területe és egyházmegyéinek száma, épült ki az egyházszervezet. A püspök és az esperesek mellett a többi egyházi tisztséget is kialakították (notarius/scriba/jegyző és perceptor/számvevő, assessor/tanácsbíró), valamint megjelentek a világi tisztségviselők előbb kerületi, majd egyházmegyei szinten.

A Türelmi rendelet előtti évtizedekről Földváry László egyháztörténetén[1] kívül helytörténeti kiadványokból, egyházközség történetekből[2] nyerhetünk szórványos ismereteket. Ugyan a Zoványi-féle lexikonban[3] a század több püspökéről jelent meg szócikk, de aki innen kimaradt, az ismeretlenség homályába veszett. Így járt ifjabb Pathai János, aki 1731–1739 között volt a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke. Az egykori szigetszentmiklósi prédikátorról eklézsiája, a Szigetszentmiklósi Református Egyházközség szeretett volna megemlékezni, ezért kért fel, hogy életútját a fellelhető egyházkerületi levéltári adatok alapján feltárjam. Ennek az eredménye a következő vázlatos életrajz.[4]

A Pathai család több püspököt, esperest és prédikátort adott az egyházkerületnek. Idősebb Pathai János, eredeti nevén Baracsi János Dunapatajról származott, innen vette fel a Pathai előnevet. Gyermekei többnyire már csak a Pathai nevet használták.

[1] FÖLDVÁRY László: Adalékok a dunamelléki református egyházkerület történetéhez. Budapest, 1898.

[2] Az újabbak közül a Pathai családra vonatkozó adatokat is közöl SCHILL Tamás: A Dunapataji Református Egyházközség története a kezdetektől a 19. század végéig. Dunapataj, 2018.

[3] ZOVÁNYI Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Budapest, 1977.

[4] Újabban elkészült püspökéletrajzok, köztük ifjabb Pathai Jánosé a Károli Gáspár Református Egyetem által létrehozott 'refwiki' honlapon találhatóak: https://refwiki.kre.hu/index.php?title=Kezd%C5%91lap

DOI: 10.55954/AP.2026.1-4.185

A néven túl a dunapataji származást erősítette meg a 18. század végén Tormássy János egyházkerületi főjegyző, későbbi szuperintendens, aki elsőként írta meg a dunamelléki egyházkerület történetét és püspökeinek életrajzát, köztük a két Pathai püspökét is. Ő jegyezte fel, hogy a század végén is számos Baracsi élt Dunapatajon, amely családból a püspök származott.[5]

Idősebb Pathai B. János matuzsálemi kort ért meg, 105/6-dik évében hunyt el 1729-ben Dunapatajon esperes fiánál, Pathai Sámuelnél. Kortársai úgy tartották, hogy 1623-ban született, a debreceni kollégiumban tanult (egyes feltételezések szerint 1660 előtt a nagyváradi iskolában), Kecskeméten rektorkodott,[6] majd több helyen volt prédikátor. Szolgálati helyeiről az első biztos adat, hogy 1674-ben Alsónémedin volt éppen lelkész, amikor őt is a pozsonyi vésztörvényszék elé idézték más protestáns prédikátorokkal együtt.[7] Pathai azonban – bölcsen – nem jelent meg a török hódoltság területéről a királyi magyarországi városban s nem jutott a gályarab prédikátorok sorsára. Élete így sem kerülte el a hányattatást: 1683-ban még megjelent nyomtatásban munkája, Táncz fel bonczolása címmel, az alsónémedi templomban előző év június 14-én és 21-én elmondott prédikációjának szövege, melyet – amint a kötet eleji ajánlásban szerepel – „1682. 26. Junii szokott műhelyemben" vetett papírra.[8] A török kiűzésének korszakában, Buda visszavétele során a környék településeiről menekült a megmaradt lakosság, Alsónémedit is feldúlták, a hívek prédikátorukkal együtt elmenekültek. Id. Pathai 1684-től Kunszentmiklóson volt prédikátor (alsónémedi papsága[9] idején a váci tractus esperese is volt egyben).

[5] TORMÁSSY János: Adalékok a dunamelléki református püspökök életéhez. Közli Mokos Gyula. Pápa, 1892.

[6] SZABADI István (szerk.): Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium levéltárában. I. Debrecen, 2013. 2121. szám 288. Eszerint 1659-ben írt alá, praeceptor syntaxistarum et oratorie, származási helye ismeretlen, kecskeméti rektóriára ment, az egyéb rovatban pedig „successit filius P. Johannes Pathai 1692"; Ezzel szemben egyes források kecskeméti rektorságának idejét az 1650-es évekre teszik, míg a Kecskeméti egyházmegye 1. protokollumában a 107. oldalon (korábban Ráday Levéltár A/5. 1. kötet, jelenleg Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára) a kecskeméti rektorok névsorában az 1664–1665-től hat évet tanító Gerhardus Katai után szerepel évszám nélkül Joannes Patai, aki három esztendőt szolgált.

[7] S. VARGA Katalin: Vitetnek ítélőszékre: Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Pozsony, 2002. 231. Pathai eklézsiája a latin szövegben Alsó Neruensis.

[8] TÓVAY NAGY Péter: „Sokszor egy kis felleg nagy esőt szokott verni." Pathai Baracsi János táncbíráló művei. = Források a magyar színpadi táncművészet történetéhez. IV. Szerk.: Tóvay Nagy Péter. Budapest, 2020. 9–69. A tanulmányon kívül közli Pathai könyvének teljes szövegét is; Régi Magyar Nyomtatványok V. 1671–1685. Országos Széchényi Könyvtár, 2023. 4466. szám RMK I. 1296.

[9] Alsónémedi papságának harmadik bizonyítéka a dunamelléki református egyházkerületnek napjainkra fennmaradt legkorábbi papi diplomája. Ennek szövegét közölte Földváry

Pathai B. János gyermekei közül három nevét ismerjük: ifjabb János, Sámuel és István.

Ifjabb Pathai János életéről[10] azt jegyezték fel, hogy Alsónémedin született – tehát az 1684. évi menekülés előtti időszakban. Mivel a debreceni kollégiumban 1692. február 2-án írta alá a kollégiumi törvényeket,[11] valamikor az 1670-es években születhetett. Neve P. Pathai Johannes formában szerepel az anyakönyvben és megjegyzésként mellé írták későbbi tisztét: Episcopus Cis Danubiarum. Sámuel testvére, aki szintén pap lett, egy év múlva követte Debrecenben, 1693. június 12-én jegyezték be nevét.[12] A harmadik testvér nevét Pest vármegye közgyűlési irataiból ismerjük, egy 1716. április 20-i vármegyei vizsgálaton (Pataj és Paks mezővárosok ügyében) mint tanút hallgatták ki „Patay calomista püspök uramat és fiát, Istvánt…"[13]

Ifjabb Pathai János a hazai tanulmányok után nagy valószínűséggel külföldi peregrinációra indult, azonban egyelőre még nincs biztos adat arról, mely egyetemeket látogatta meg. Sámuel testvére peregrinációjáról többet tudunk, ő Debrecenből Oxfordba és Franekerbe jutott el. Lord Paget, Anglia konstantinápolyi megbízottja Erdélyen és Magyarországon át tért vissza hazájába és több diákot vitt magával református kollégiumokból.[14] Köztük volt P. Sámuel, aki 1703. júliusban iratkozott be Oxfordban,[15] majd ugyanez év őszén Franekerben.[16]

A debreceni tanulmányok után bizonytalan, hogy volt-e és hol rektórián ifjabb Patai János. A Kecskeméten 1700 körül tanító Pathai János nevű

(FÖLDVÁRY II. 206–207.), másolata az ágensi levéltárban található, Ráday Levéltár B1 Ágensi levéltár, Collectiones Agentiales Variae B kötet 787–788. Tolnay Szemere János, bogyiszlói (Pest-Solt vm.) lelkésszé avatásáról szóló bizonyítvány, amelyet a Dunamelléki Református Egyházkerület dömsödi sinodusán állítottak ki 1676. március 2-án. Aláíró prédikátorok: Ungváry Gergely (superintendens), Zombori György vecsei prédikátor, Csengeri Pál óbudai prédikátor és senior, Lenthi János kecskeméti prédikátor, Patai János alsónémedi prédikátor, Vátzi Mátyás tolnai prédikátor. Az eredeti oklevelet az Óbudai Református Egyházközség őrzi.

[10] FÖLDVÁRY II. 39.

[11] SZABADI István (szerk.): Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium levéltárában. I. Debrecen, 2013. 3443. szám, 348.

[12] Uo. 3509. szám, 351.

[13] BOROSY András – KISFALUDI Katalin – SZABÓ Attila (szerk.): Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok II. 1661–1720. Pest Megyei Levéltári Füzetek, 29. Bp. 1999. 213.

[14] GÖMÖRI György: Lord Paget magyar pártfogoltjai. = Irodalomtörténeti Közlemények 90 (1986) 3. sz. 291–294.

[15] GÖMÖRI György: Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1595–1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 14. Budapest, 2005. 59. szám.

[16] BOZZAY Réka: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1526–1918. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15. Budapest, 2007. 647. szám.

professzorról szinte teljesen bizonyos, hogy Pathai S. (Selmeczi vagy Selymes?) János volt.[17]

Ifjabb Pathai János prédikátori pályafutását az egyházi névtárak[18] és a solti egyházmegye régi protokolluma[19] alapján tudjuk pontosan összeállítani. Az biztos, hogy 1703 tavaszától négy évet Dömsödön töltött. 1707–1724 között, tizenhét éven át Szigetszentmiklós lelkipásztora volt. Ezt egy hatesztendős ráckevei időszak követte (1724–1730), majd ismét haláláig Szigetszentmiklóson lelkészkedett (1730–1739). Ebben az időben lett az egyházkerület püspöke.

Élete a magyar történelemnek — és a református egyháztörténetnek — igen mozgalmas időszakára esett. Még a török hódoltságban született (apjának a Buda visszavívását megelőző harcok miatt kellett Alsónémediről híveivel együtt elmenekülni), a Rákóczi-szabadságharc éveiben kezdődött lelkészi pályája, mikor az ország középső vidéke ismét hadszíntérré vált.

Már szigetszentmiklósi prédikátorsága alatt a solti traktus esperesének választották 1715-ben. Ugyanez évben az országgyűlés a hazai protestantizmus életét lényegesen megváltoztató törvényt hozott: ezentúl vallási sérelmi ügyben csak egyénileg lehetett az uralkodóhoz fordulni, és nem tarthattak a protestánsok népes synodusokat (1715. évi 31. törvény). A korábbi gyakorlat szerint minden prédikátor és tanító köteles volt évente megjelenni a szuperintens által összehívott gyűlésen. A Dunamelléken az idős Pathai B. János 1715-ben tartotta az utolsó hagyományos formájú gyűlést. Az ezt követő tíz esztendőben csak kis létszámú, néhány esperessel közösen tartott megbeszélésre került sor.

PATHAI JÁNOS SOLTI ESPERESSÉGE

A solti egyházmegye első protokolluma 1758-ban kezdődik, tehát jóval Pathai esperesi működése után (1715–1731), de az egyházközségek lelkésznévsoraiban megtaláljuk nevét, mind Dömsöd, mind Szigetszentmiklós, mind Ráckeve lelkészei között.[20]

Első (?) szolgálati helyéről, Dömsödről a következőt jegyezték fel:

[17] Nagy István Kecskeméti iskolatörténeti kézirata (Kecskeméti Helikon, 1822) kiadás alatt, Bíró Éva levéltáros szíves közlése alapján: „Patai S. János (…) jött Oskola Igazgatójának és Tanítójának 1699-ben".

[18] Egyházi névtár 1848-dik évre a helv. vallástételt követő Dunamelléki egyházkerület megbízásából szerkesztette Báthory Gábor egyházkerületi főjegyző. Kecskemét, 1848.

[19] Ráday Levéltár A/9 Solti egyházmegye 1. protokolluma.

[20] Uo. Dömsöd, Ráckeve, Szigetszentmiklós prédikátorainak névsora.

„Ab Anno 1704 usque 1708. Venerabilis Dominus Johannes Pathay Superindendens praefuit 4 Annos." [1704. évtől 1708-ig tiszteletes Pathai János szuperintendens úr négy évet volt itt – érthető, hogy az 1758 utáni feljegyzésben már püspöki címmel írták be a lelkészi pályája kezdetén lévő Pathai Jánost.]

A következő állomáshely Szigetszentmiklós:

„Anno Domini 1707 ex dispersione redeuntem Clarissimum Dominum Johannem Pathai, Filium Johannis grandaevi et Superintendentis, vocatum et sibi ordinatum habuit Pastorem, usque ad Annum 1724. quo Ráczkevinum translatus est." [Az Úr 1707. évében a szétszóratásból visszatért igen jeles Pathai Jánost, az idős kort megélt János szuperintendens fiát meghívta és magának felavatta pásztorrá [a gyülekezet]; egészen 1724-ig [szolgált], ahonnan Ráckevére lett áthelyezve.]

1724-től Ráckeve következett:

„1724. 2-da April. Hozattatott helyében őkegylmének [mármint Ványai Istvánnak] Tiszteletes Tudós Pathai János, a Dunamellyéki Ekklésiáknak érdemes Seniora, … Tiszteletes Urunk őkegyelme, Szigetszentmiklósrúl, a Venerabilis Superintendentia meg edgyezésébűl. Ki is hogy a Szent Ekklésiánkban az Isten drágalátos beszédével hasznossan sok lelkeknek javára munkálkodhassék és hogy sok lelkeket fogva vihessen a Cristus Jesus engedelmességére, cselekedgye meg a Kegyelmes Úr Isten, Szent Fia és Krisztusa érdeméért."

1730-ban visszatért Szigetszentmiklósra, ott szolgált haláláig:

„Anno 1730 Clarissimus Dominus Johannes Pathai Raczkevino reductus est, Ministeriumque Sacrum ibidem Secunda vice Annis octo continuatum, Anno 1739. Die 20 Maji morte clausit." [1730-ban Pathai János hozatott vissza Ráckevéről, és másodszor a szent szolgálatot folytatta nyolc évig, 1739. május 20-i halálával lezárta.]

A solti traktusnak ezen első jegyzőkönyvében az eklézsiák prédikátorainak nevét jegyezték fel, a lelkészi díjleveleket másolták be, de sem esperesi vizitációt, sem egyházmegyei gyűlést nem találunk a kötetben. Miként a többi egyházmegyében, a soltiban sem maradtak fent korai közgyűlési jegyzőkönyvek. (Az előfordulhat, hogy az egyes egyházközségek első anyakönyveibe/vegyes köteteibe bemásolhattak jegyzőkönyvi részleteket.)

Az első folyamatosan vezetett közgyűlési jegyzőkönyve a traktusnak 1817-ben kezdődik. Bizonyára volt az esperesnek kötete, melyben feljegyezte a vizitáción tapasztaltakat (a dunamelléki egyházkerületben a külsősomogyi traktusból maradt fent a legrégebbi vizitációs kötet, ezt 1726-tól folyamatosan

vezették[21]), a korábbi rendszeres esperesi vizitációról tanúskodik az a bejegyzés, amely a szigetszentmiklósi iskola rektorainak felsorolásánál található az első kötetben:

„Néhai. b.[oldog] e.[mlékezetű] Tiszt.[eletes] Tud.[ós] Sziládi János úr, ezen Ven.[erabilis] Tractusnak Nagy érdemű Esperestje A 1772 Eszt. Februariusban a szokott Gen.[eralis] Visitatio végett Sz.[iget] Sz.[ent] Miklosensis megjelenvén, valamint egyebütt, itt is meghagyta a többek közt … (összeírni az iskolamestereket, s mivel erről az eklézsia könyvében semmi feljegyzés nem volt, egy idős ember, a 82 éves Kele András emlékezetből felsorolta a neveket az évek számával együtt.)[22]

Az évenkénti rendszeres esperesi vizitációt Pathainak már püspökként írt 1734-es levele is megerősíti, amikor Ráday Pálné Kajali Klárának, Harta földesurának beszámolt:

„Az esztendő szerint való Szent Ecclesiák Visitatiojára, kimenvén a Solti Processusban Tiszt. Senior Uraimék, rend szerint betértenek a szegény Hartai Református Németekhez is… „[23]

Jóllehet Pathai János esperesi működésének kevés írásos nyoma maradt, de bizonyára rendszeresen részt vett a szuperintendens által tartott szűkebb körű összejöveteleken. – Így például az 1724. november 25-én Kecskeméten tartott tanácskozáson, melynek jegyzőkönyve a vértesaljai egyházmegye protokolluma[24] őrzött meg: az idős Pathai János püspök Kecskeméti Pál legidősebb esperes, valamint ifj. Pathai János solti, Diószegi Mihály vértesaljai, Pathai Sámuel tolnai, Gitzei Sámuel külsősomogyi és Marosi Mihály pesti (a latin szövegben senior venerabilis tractus cis-Tibiscan [tiszáninneni] szerepel!) esperesekkel együtt hozott rendelkezéseket. Ezek között szerepelt az esperesi vizitáció módjának szabályozása is: az esperes egy assessor társával együtt évente vizitáljon és erről számoljon be az egyházkerület vezetésének.[25] Pathai espereskén bizonyára erős kézzel irányította a lelkészek elhelyezését, felügyeletét, mint azt a tízéves szünet után újra tartott egyházkerületi gyűlés eseményei mutatják.

[21] Ráday Levéltár A/6 Külsősomogyi egyházmegye 1. protokollum.

[22] Ráday Levéltár A/9 Solti egyházmegye 1. protokollum 87.

[23] Ráday Levéltár C/64 Ráday család iratai 7. Egyház és iskolai iratok 493. Pathai János levele. Szigetszentmiklós, 1734. február 6.

[24] Ráday Levéltár A/11 Vértesaljai egyházmegye 1. protokollum 171–174. Conclusiones Venerabilis Presbyterii Aegopoli anno 1724. die 25. Novembris emanatae.

[25] Uo. „Visitationem quotannis instituant domini seniores adjuncto assessore, et simul rationem reddant suae visitationis venerabili presbyterio. Can. Class. 2^{dae} Can. XII."

1725-ben az élemedett korú szuperintendens — ekkor már suffrageusként (helyettes püspökként) működött mellette Kecskeméti Pál fülöpszállási prédikátor, kecskeméti „senior primarius" — a lemondást fontolgatván Pest vármegyétől engedélyt kért gyűléstartásra s azt elnyerve április 8-án Dunapatajon gyűltek össze az atyák (öt esperes és húsz prédikátor – amint a vármegyei küldöttek jelentéséből tudjuk). Erre a gyűlésre idézte be ifjabb Pathai János espereskénta kormányzása alá tartozó, engedetlen foktői prédikátort, Mácsai Pált:

„Salutem Domini. Tiszteletes Inspector Atyánk Urunk currensi tenora szerént értvén kegyelmed de tempore et loco, holl lészen Generalis Synodusunk, specifice citáltatik kegyelmed, kegyelmed feleséghe és kegyelmed Sámuel nevű fia azon Szent Synodusra, a Venerabile Presbyterium eleiben ob certas rationes reddendas, mellyet is semmi lett úton és módon el ne mulassa, hanem két expressus embereivel, úgymint Bíró Urammal és Hajdú Mihállyal compareallyon sub poena sui officii amissione. Raczkeve, 20. Martii 1725. Iffiú Pathai János" Címzés: „Tit. foktői praedikátor T. Mácsai Mihály k. uramnak böcsülettel adassék. Foktőn."[26]

Feltehetően ennek az idézésnek lett következménye, hogy csakhamar országos ügy lett a pataji gyűlésből. Ugyanis a foktői prédikátor, a büntetést elkerülendő, a település földesurához, a kalocsai érsekséghez eljuttatta az esperes idéző levelét. Az ügy hullámai Bécsig értek s az uralkodó a Pozsonyban székelő Helytartótanács által országos összeírást rendelt el, hány püspöke van a magyarországi protestánsoknak (reformátusoknak és evangélikusoknak), azoknak hány eklézsiára terjed ki hatáskörük stb. Id. Pathai Jánost korára tekintettel szeptember 10-én Ráckevén hallgatta ki a vármegyei megbízott szuperintendensi tisztéről.[27] A vármegyei vizsgálatok évekig tartottak, az összeírások eredményeként született meg III. Károly uralkodói rendelete, az I. és II. Carolina Resolutio (1731, 1734), mely szabályozta a protestáns egyházak működését, valamint a szuperintendensek és egyházkerületek számát négyben határozta meg. E rendeletek már ifjabb Pathai János szuperintendenssége alatt adattak ki – ugyanis időközben elhunyt az idős Pathai B. János és az őt követő Kecskeméti Pál, korábban helyettes püspök, szintén idős lévén, csupán egy bő évig viselte a hivatalt.

[26] Idézi CSÁJI Pál: A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725–1729. = Egyháztörténet. 1858. 34–74., 68. oldal 13. lábjegyzetben a MOL HTT Benigna mandata 1725. máj. 24.

[27] TORMÁSSY: Adalékok a dunamelléki református püspökök életéhez, 42. sköv.; FÖLDVÁRY: Adalékok, I. 284. sköv.

PATHAI JÁNOS PÜSPÖKI MŰKÖDÉSE

1731. január 4-én Szabadszálláson választották szuperintendensnek ifjabb Pathai Jánost.[28] *„Sok jólelkű, külső renden lévő fautorainknak [pártfogóinknak] tanácsára s javallására kellett siettetnünk a restauratiot"* – írták az eseményről később a baranyai eklézsiáknak. A két baranyai traktus szavazatai nélkül a jelenlévő öt egyházmegye (solti, vértesaljai, váci/pesti, tolnai, kecskeméti) voksai alapján nyerte el tisztét Pathai.[29] Mivel tartani lehetett attól, hogy a későbbiekben a világi hatóságok akadályt gördítenek a szuperintendens-választás elé, indokolt volt a *„kényszerítő sietség"*. Az uralkodó 1731. március 21-én adta ki az I. Carolina Resolutiot, mely szigorúan szabályozta a protestánsok vallásgyakorlatát, megkülönböztetve a nyilvános és magán vallásgyakorlatot, szoros (katolikus egyházi) felügyelet alá rendelve a lelkészeket dogmatikai kérdésekben (keresztelés), a házassági bíráskodást tőlük elvette, stb. Az erősen korlátozó rendelet enyhítését elérendő küldöttségekkel, petíciókkal próbáltak fellépni a protestánsok, ebben döntő szerepet vállaltak a világi patrónusok. A református egyház ügyét korábban az országgyűléseken képviselő, annak érdekében Bécsben tárgyaló Ráday Pál, II. Rákóczi Ferenc egykori diplomatája[30] és Pathai János között élénk levelezés folyt ezekben az években. A szuperintendensnek Szigetszentmiklósról küldött levelei maradtak fent a Ráday család levéltárában.[31] Pathai megválasztása utáni első levelében kérte Rádayt, hogy miként atyját is támogatta, ahogyan Mózes segítette Áront, úgy várja el ő is a támogatást:

„Vagyon emlékezetemben Tekintetes Úr, hogy miképpen Móses Áronnal, és Áron Mósessel az Izrael körül való gondviselésben edgyet értők voltanak, úgy a Tekintetes Úr is nagy emlékezetű, megboldogult Pathai János természeti jó Atyám Urammal a mi Püspökségünk alatt levő K. Ref. Ecclesiaknak békességben való maradásában mind a tehetcségig edgyet értő vala. Engemet is az én Istenem megboldogult T. Kecskeméti Pál Úr elmúlása után ez én természeti, nagy példás életű T. Atyám Úr tisztében állíta a T. es Tudós Jesus Christus szolgáinak suffragiumok által (kinek legkisebben is hogy nyomdokaikat követ-

[28] Ráday Levéltár A/1.a Egyházkerületi jegyzőkönyvek 2. kötet 25–27.

[29] A külsősomogyi szavazatok csak később érkeztek be.

[30] Ráday Pál szerepéről és a Carolina Resolutioról lásd LADÁNYI Sándor: Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után: Ráday Pál szerepe a magyarországi protestáns egyházak életében. Budapest, 1997.

[31] Ráday Levéltár C/64 Ráday család levéltára 7. Egyház és iskolai iratok 331. és 512. szám között több darab.

hessem, arra méltatlannak magamat lenni esmérem) Szabadszállási Sessioban A. 1731. 5-a Januarii. Vállaimra tétettetett te[r]hes tisztemnek véghez vitelére magamat alkalmatlannak lenni megesmerem; hanemha Mósesim lesznek mellettem jobb és bal kezem körül, kik közzül nem utolsónak lenni tapasztaltam jó Uramat kegyelmedet és ez után is tellyes bizodalmam vagyon Istenünk Házához való buzgolkodásához, melly engemet emészt." [32]

1731-ben a januári püspökválasztó gyűlés után még négy ízben gyűltek összse kisebb-nagyobb számban az egyházkerület vezetői, hogy megtárgyalják a királyi rendelet teremtette új helyzetben, mit és hogyan lehetne lépni a református egyház további működése (egyáltalán: fennmaradása) érdekében.

Pathai szuperintendenssége alatt a következő gyűléseket tartották:

1731. január 4. Szabadszállás; február 4. Monor; június 2. Szigetszentmiklós; július 17. Szigetszentmiklós; július 28. Nagykőrös;

1732. március 27–29. Kunszentmiklós; április 22. Monor; október 18. Dömsöd; október 28. ????;

1734. június. 20., augusztus 3. Szigetszentmiklós;

1735. március 8. Szigetszentmiklós; április 4–5. Nagykőrös; november 29. Dorog;

1736. március 7. Sárkeresztúr; 1736. május 9. Szigetszentmiklós;

1737. március 13. Szigetszentmiklós;

1738. február 25. Solt; március 17. Ócsa;

1739. március 17. Ócsa.[33]

A templomelvételek, prédikátorok és tanítók elűzése, a református vallású hívek áttérésre kényszerítése idején alakult ki és szilárdult meg az egyházkerület határa, felépítése és működése. Az egyházkerületi határok dolgában a II. Carolina Resolutio (1734) után született döntés. A dunamelléki kerület ragaszkodott eddig kialakult területéhez, az 1626-tól csatlakozott külsősomogyi esperességhez és az újonnan (1715) vele egyesült két baranyai traktushoz, és ezen nem kívánt változtatni.

Az egyházszervezet kiépülése is Pathai idejében szilárdult meg. A hódoltság ideje, a Rákóczi-szabadságharc évei után az egyházkerület élén egy matuzsálemi korú szuperintendens és nyolcvanéves helyettese állt. A vértelen ellen-

[32] Uo. 331. 1731. március

[33] Ráday Levéltár A/1.a egyházkerületi jegyzőkönyv 2. kötet – a gyűléseken tárgyalt ügyekről az egyházkerületi protokollum alapján részletesen beszámol FÖLDVÁRY László: Adalékok. II. 43. köv.

reformáció korszakában hiányzott a munkabíró ember a kerület éléről. 1731-ben nemcsak szuperintendenst, hanem egyházkerületi főjegyzőt is választottak (generalis scriba/notarius) Veresmarti Lázi Péter kecskeméti prédikátor és a traktus esperese személyében. A világi urak ez időben hivatalos tisztség nélkül, de aktívan részt vettek a református egyház vallássérelmi ügyeiben eljáró deputációkban. Közülük elsőként említendő Ráday Pál, akinek 1733-ban bekövetkezett halála nagy űrt hagyott maga után. A megsokasodott hivatalos teendők és azok megnövekedett költségei szükségessé tették, hogy az alkalmi gyűjtések helyett 1736-tól egy állandó egyházkerületi kasszából fedezzék a szükséges kiadásokat. Ebből fizették a bécsi küldöttségeket, a Bécsben és Pozsonyban működő protestáns ágenseket.[34] A megnövekedett anyagi terhek természetszerűleg ellenérzést, sőt ellenállást váltottak ki. Alamizsnapénzeket eddig is gyűjtöttek, a szuperintendens kezelte ezeket, és most a nagyobb bevételről elszámolást kértek (követeltek?) a szuperintendenstől, aki ezt méltatlannak érezte, hiszen háromszor — prédikátorként, esperesként, szuperintendensként — is esküt tett a tiszta pénzkezelésről. 1738-ban kelt levelében erről a következőket olvashatjuk: *„Hogy penig mind eddig halasztottam … alamisna pénznek közönségessé való tétettetésit, nem azért lett, nem is azért vagyon, mint ha … az appraehensi…. hejre, vagy magam hasznomra fordított volna… meg esküttem /:három ízben, mikor a Praedikatori hivatalra szenteltettem elsőben, másodszor mikor Seniori hivatalra, harmadszor mostani terhes Világ előtt gyalázatos tisztemre/: értem az Ecclesiai Törvénre melly vagyon az harmadik szakasznak 63. Canonában. Valaki a nép adakozását el lopandgya vagy el tagadgya, ki rekesztessék az Ecclesiából. Némelly Sz. Attya pedig azt mondgya: Hogy baráttyától embereknek valamit el tagadni lopás, de valaki az Ecclesiat meg csallya szencség törésben esik, kicsoda az az idvezülendő lélek közzül ki ellene vétene."*[35]

Pathai utolsó, 1739. évi elszámolása bekerült az egyházkerületi protokollumba is:

> *„Rend szerint mit fizettem a V[enerabile] Presbyteriu[m] pénzibül Anno 1739. Die 15. Martii a Szent Corona pénzibül levélhozó Tőkölyi Rairnak Szárkereszturbul, fizettem 2. máriást, melyet T[iszteletes] Diószegi megboldogult Senior Úr[am] halála felől küldettek.*

[34] A protestáns ágensek működéséről lásd https://refwiki.kre.hu/index.php?title=%C3%81gens

[35] Ráday Levéltár C/64-8 Ráday I. Gedeonhoz írott levelek 3144. szám, a püspök 1738. december 19-én írott levelének másolata.

Méltóságos Personalis Grassalkovics Úrnak 1739. 22. Martii küldettem levelet T[iszteletes] Őri Péter Úr[am] dolgáb[an], ki per fortia kíván megmaradni Tótfalub[an], fizettem a levélvivőnek 8. garast

A[nn]o 1739. 4. Aprilis mentem a Dunántúl, Vértesallyai Visitatióra, és Ágens Uramnak is vittem száz forintokat, vittem el két forintokat utiköltségre.

1739. 16. Aprilis 1 koncz papyrusra 1 máriást

1739. 18. Debr[eczeni] Deák[na]k Soos Istvánnak 2 mári[ást]

1719 [sic!] János fia[m], Ifjú Pathai Jánosnak promotiojára vettem 2 aranyat.

1739. Megélemedett Tatai István Praedikátornak 1 F[orint] den[ár] 50."[36]

A szuperintendensek 1739-ig külön díjazás nélkül látták el tisztüket, ebben az évben a március 17-i ócsai gyűlésben határozták el, hogy ezentúl évi ötven forint díjazást kapjon az egyházkerület vezetője.

Pathai szuperintendenssége alatt megszilárdult az egyházfegyelem. Földváry László szerint Pathai nyolcévi püspöksége alatt 15 prédikátort fosztottak meg hivatalától, egyet száműztek az egyházkerületből stb.[37] Földvárynak az egyházkerületi protokollumon alapuló adatait szükséges a helyi, egyházmegyei és egyházközségi forrásokkal is kiegészíteni, mivel egy-egy közgyűlési határozatnak életbe lépéséről vagy annak épp elmaradásáról csak így nyerhetünk bizonyosságot. Ez történt Béládi István szárszói prédikátor (külsősomogyi traktus) esetében is, akit esperese, Gitzei Sámuel alaptalan megvádolása miatt örökös hivatalvesztésre ítélt az 1738. február 26-i solti egyházkerületi közgyűlés.[38] Béládi azonban a külsősomogyi traktus elöljáróinak megkövetése után tovább szolgálhatott, jóllehet Gitzei esperes ezt nehezményezte.[39]

A szuperintendens sokszor erélyes fellépése érthető volt, hiszen a zavaros időkben meglazult egyházfegyelmet helyre kellett állítani a nemrég kialakult nagy kiterjedésű egyházkerületben. Ha szükség volt rá, maga a szuperinten-

[36] Ráday Levéltár A/1.a Egyházkerületi jegyzőkönyvek 1. kötet Simándi protokollum 38.

[37] Földváry II. 40.

[38] Földváry II. 86.

[39] Béládi Mihály 1744-ig szolgált a külsősomogyi egyházmegyében, amikor lemondott a szárszói prédikátorságról, majd a tiszántúli egyházkerületbe, Szentesre távozott, ahol leánytanító lett és megírta az egyházközség történetét. BÉLÁDI István – GAÁL István: A szentesi reformáta ekklézsiának matriculája: 1748. Szerk.: Hegyi Ádám – Éliás János – Takács Edit. Debrecen, 2026.

dens vizitált. 1735-ben a küsősomogyi traktusban,[40] 1739-ben a vértesaljaiban[41] járt, hogy személyes jelenlétével rendezze a rendezetlen viszonyokat. E két vizitációnak maradt írásos nyoma a protokollumokban, de lehetséges, hogy más traktusokat is meglátogatott. Míg a vértesaljai vizitációról csak annyit tudunk, hogy mennyi volt a püspök útiköltsége, a külsősomogyi 1735-ös vizitációjáról részletesebb leírás maradt fenn. Eszerint 1735. május 6-án Kilitiben a püspök Diószegi Mihály vértesaljai, Pathai Sámuel tolnai esperesek társaságában végezte el a Somogy és Tolna vármegyékben szolgáló prédikátorok felszentelését, és Wásonyi Mártont traktuális assessorrá nevezte ki.[42]

Általános, az egész egyházkerületre kiterjedő püspöki vizitációról szó sem eshetett a korszakban.[43] A püspök szigorúsága valószínűleg olykor ellenkezést szült, és Pathai a lemondáson gondolkozott, mint az egyházkerületi protokollum megörökítette az 1735. márciusi szigetszentmiklósi gyűlésről: „Patai filius vacillat" – ám végül a közgyűlés élethossziglan megerősítette a szuperintendensi hivatalban.[44]

A szuperintendens rendszerező természetét mutatja, hogy ő kezdte el az egyházkerület első folyamatosan vezetett protokollumát. Volt ugyan egy korábbi püspöki jegyzőkönyv, a Simándi Bodó Mihály püspök által elkezdett kötet 1626-tól, de ebbe száz év alatt csak kevés bejegyzés került, évtizedek teltek el anélkül, hogy a püspökök egy sort is írtak volna bele (saját irataik, könyveik lehettek, de ezek nem maradtak fenn). Külön értéke a második számú protokollumnak, hogy visszamenőleg 1715-ig bejegyezték a legfontosabb eseményeket, így a baranyai esperességek csatlakozásának folyamatát is.[45]

[40] Ráday Levéltár A/6 Külsősomogyi egyházmegye 1. jegyzőkönyv.

[41] Ráday Levéltár A/1.a Egyházkerületi jegyzőkönyvek 1. kötet Simándi protokollum 38. „A[nn]o 1739. 4. Aprilis mentem a Dunántúl, Vértesallyai Visitatióra".

[42] Ráday Levéltár A/6 Külsősomogyi egyházmegye 2. protokollum 35. „Constitutus in Assessoriam R. Dominus Martinus Wasonyi manu stipulationem datam Anno 1735 Die 6. Mensis Maji in Kiliti praesentibus Clarissimis D. Viris, Clarissimo Domino Superintendente Joanne Pathay, et Cl. Domino Michaele Dioszegi, Seniore Venerabilis Tractus Subsylvani, ita Clarissimo Domino Samuele Pathai, Seniore Venerabilis Tractus Tolnensis Sáárköz. p.t. Episcopalem Visitationem et consecrationem V.D.Ministros in hoc Tractu exteriori Simigiano exsistentium, subeuntibus et tribus in Locis Kiliti, Nyék et Fel-egres perficiantibus in Domino.." és 59–61.

[43] A Dunántúlon Torkos Jakab püspök egy évtizeddel későbbi vizitációjáról és annak félbeszakadásáról lásd: KÖBLÖS József (szerk.): „Processus visitationis". Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2011. (A bevezető tanulmányt írta: Hudi József, Köblös József, Kránitz Zsolt.)

[44] Ráday Levéltár A/1.a Egyházkerületi jegyzőkönyv 2. kötet 78–79.

[45] Uo. Barovia reconciliari incipit 1715., 34–36. Barovia perfecta tamen 1731.

A SZUPERINTENDENS CSALÁDJA

Pathai János családjáról nagyon keveset tudunk: János fia prédikátor lett és Szigetszentmiklóson követte apját, egészen 1753-ban bekövetkezett haláláig.

„Anno eodem Filius ejusdem charissimus, Clarissimus Dominus Johannes Pathai, redux ex oris Belgicis, Patri successit, ministeriumque suum Anno 1753. Die 22 Marty morte ibidem terminatum finivit." [Ugyanezen évben az ő szeretett fia, a jeles Pathai János úr visszatérve a belga partokról, követte atyját, és szolgálatát befejezte az 1753. év március 22. napján ugyanott bekövetkezett haláláig].[46]

Egy másik fiát, Benjámint 1733-ban említi a püspök Ráday Pálné Kajali Klárához férje halálakor írt levelében: *„Benjámin, tulajdon fiammal küldtem levelemet, magam lován, mint gyermekre viseltessen gondot jó Asszonyom"*[47] Illetve a szuperintendens halála után 1739. május 23. Szigetszentmiklóson Pathai Benjámin írta alá az egyházkerületi kasszában talált összegről a számadást.[48] A gyászoló család az első ízben elrendelt szuperintendensi fizetés félévi összegét megkapta és a temetés költségeit is az egyházkerület kasszájából rendezték el. A püspök özvegyéről az 1744-es gyűlésben emlékeztek meg, amikor felsegítésére tizenöt forintot adományoztak.[49]

PATHAI HALÁLA

A tevékeny püspök 1739 áprilisában még vértesaljai vizitációra ment a pestistől sújtott országban. Utolsó levelét híveinek biztatására bocsátotta útjára 1739. május 20-án Szigetszentmiklósról:

„Istenfélő Szent Hívek, mint hogy mind az Istentül elöl állíttatott felső Hatalmasságok kemény parancsolattyából is serény vigyásatokból, mind pedig a keresztény három városoknak[50] *alázatosan fell vött böjtölésekbül is, nyilván ki tanulhattyuk, hogy boldogtalan hazánknak, némelly határiban Istentül ő szent felségétül nem szenvedhető bűneinknek eláradásáért ki küldötte öldöklő*

[46] Ráday Levéltár A/9 Solti egyházmegye 1. protokollum Szigetszentmiklós.

[47] Ráday Levéltár C/64-7. 492. Pathai János levele. Szigetszentmiklós, 1733. június 1.

[48] Ráday Levéltár A/1.a Egyházkerületi jegyzőkönyvek 1. kötet Simándi protokollum 40. oldal; Pathai Benjámin hivatalos elismervénye az elhunyt Pathai János superintendens kezénél volt presbyteriumi pénzek elszámolásáról. Szigetszentmiklós, 1739. május 23.

[49] Ráday Levéltár A/1.a Egyházkerületi jegyzőkönyv 2. kötet 234. 1744. február 12. Fülöpszállás VIII. pont

[50] Ti. Ceglédnek, Kecskemétnek és Nagykőrösnek

Angyalát, hogy a pusztító dög halál által fogyassza a népet. Vallyon mikoron a városban zeng a kürt, nem rémülé a nép? Mivel nyílván vagyon az Úr haragja a mennybül, az emberek istentelenségek és gonoszságok ellen, ezokáért kijött ellenünk az Úrtól a nagy harag, im már elkezdetett a nagy csapás, mely veri a nagy házakat romlással, a kicsiny házakat hasadásokkal, úgy annyira, hogy ha azokban tíz-tíz emberek laknak is meg halnak … Nosza hát, Istennek népe, szerelmessi, a mi ellenünk meg elesztetett Halál és Istenünk fegyverét és megvont kézívét alázatos könyörgésünkkel egyben köttetett böjtöléssel kezgyük rólunk el fordítani és haragos orczáját engesztelni, mellyre is hajcsa le könyörületességre hajlandó kegyes fülét a Krisztus drága érdeméért az Isten, a mi Istenünk. Ámen …

Ezzel maradok az Isten népeinek és azok közt szolgálló Krisztus szolgáinak alázatos szolgája és inspectora fárat idejű Pathai János m.s."[51]

Alig küldötte el pásztori levelét Pathai János, másnap, május 21-én elhunyt (vélhetőleg pestisben.[52] Sámuel testvére már januárban a pestis áldozata lett Patajon). 1739. május 23-án eltemettetett Szigetszentmiklóson, ahol a prédikátori tisztben fia, szintén János követte.

A dunamelléki püspökök életrajzírója, Tormássy János a század végén jegyezte fel Pathairól: *„Volt Patai János egy tanult, igazgatásra termett és sok bajai között is víg-elméjű ember, kinek elmés szavait, mondásait még közelebb élt idős prédikátorok emlegették, melyek oda illenek Cato elmés szavai közé."*[53]

* * * * *

Summary

JUDIT SZATMÁRI

A life story of Superintendent János Pathai Jr.

The church historian author gives a brief biography of János Pathai a reformed minister, later a bishop of Dunamelléki Reformed Church District based on specialist literature and archival sources. The Pathai family comes from Dunapataj, their original name was Baracsi later they used only the surname of Pathai. Several of its members became ministers and teachers. János Pathai Jr was born in Alsónémedi around 1670, his father, János Pathai Baracsi served as a

[51] Ráday Levéltár A/11 Vértesaljai egyházmegye 1. protokollum 159.

[52] A halál okát megállapítani nem tudjuk, mivel a szigetszentmiklósi református anyakönyvek csak 1762-től maradtak fenn. MNL OL Mikrofilmtár AO798d.

[53] TORMÁSSY: Adalékok a dunamelléki református püspökök életéhez, 54.

minister. He studied theology in the Reformed College of Debrecen, where he signed school laws in 1692. After finishing college, most probably he continued his studies abroad. He served in different settlements: in Dömsöd (1703–1707), in Szigetszentmiklós (1730–1739) in Ráckeve (1724–1730) and in Szigetszentmiklós again (1730–1739). He died in Szigetszentmiklós at the time of the epidemic and was buried here. He was elected dean at the deanery of Solt in 1715, he became bishop in 1731 with the majority of votes. As the rules against the protestants of the Hungarian King Károly the 3rd (1731–1734) endangered the reformed church, bishop Pathai did everything to maintain the viability of the church and to stabilize the church discipline. Current study describes his activity as a dean (1715–1734) and a bishop (1731–1739) in details which he performed without a salary. Readers get a picture of the change of the church hierarchy, about meetings ordered by the bishop, about orders issued by the leaders of the church, and about his two church visits (1735, 1739). He was a bishop of determination who sometimes exceeded his authority but successfully maintained the viability of the church. Research knows about three of his sons out of whom János became a minister in Szigetszentmiklós after his father's death.